

Újragondoló

Varga Ágnes Mónika beszélgetése Lukovszky Ilonával (1953–2022)

Lukovszky Ilona 1953-ban született Sajószentpéteren. Kathy László debreceni szíjgyártómester műhelyében tanult, később Probstner János keramikusnál folytatta tanulmányait Kecskeméten. 1978-ban belépett a Fiatalok Népművészeti Stúdiójába. 1979-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere, majd 1980-ban a Népi Iparművész címet. Először 1982-ben jelent meg *Bőrművességről* szóló kötete, amely azóta több kiadást is megért. 1996 és 2009 között a Gábor Áron Művészeti Szakközépiskola művészeti tagozatának oktatója volt. Ahogy ars poeticaként megfogalmazta: „Jó időbe telt, míg megértettem, hogy a sok szép tárgy, érdekes motívum, az énekek érzékletes, pontos szövege, a dalok finomsága és ereje, a táncok feszültsége és vitalitása, a kézművesség akkurátus és leleményes volta, bőkezű díszítése csak tünet. Szorítjuk e héjat (őrizzük mint hagyományt). Pedig a lényeg a héj alatt van, s ez a komolyan vett élet, amiben a test az egészségesen megtermelt táplálékkal, a lélek pappal, dallal, tánccal, biztonságot adó szokásrenddel, az élet nehéz periódusai közösségi összefogással (kaláka, fonó, komaság...), a közös értékrend a tízparancsolattal van megtámogatva.”

Az interjú annak a beszélgetésnek a rövidített és szerkesztett változata, amelyet Varga Ágnes Mónika készített szakdolgozata részeként 2014-ben.¹ Most jelenik meg először.

– *Arról mesélg, hogyan kerültél kapcsolatba a bőrművességgel?*

– Apukám festő volt, így én nem akartam sem festeni, sem rajzolni. Csak ez volt biztos. Aztán, mivel a növények érdekeltek, anyukám mezőgazdasági pályára küldött volna. A paraszti kultúrából nagyon pozitív impulzusok értek. Elbűvölt a paraszti élet minősége. A szegénységben fölfénylő gazdagság kettősége, az élet bejártott rendje, minden megnyilvánulása a zenén, táncon át a tárgyakig, a beszélt nyelvig. Az EGÉSZ. Ma, hogy már parasztságunk sincs, még inkább úgy érzem, hogy a TELJESSÉGHEZ legközelebb sodró életforma volt.

VARGA ÁGNES MÓNIKA (1963) rajztanár. Nyugdíjazása előtt művészetet tanított.

1 Varga Ágnes Mónika: „Csak az a tudás virul, amely az életünkben meggyökeresedik.” Szakdolgozat. Miskolc, 2014, Gubody Ferenc Szakképző Iskola Miskolci Tagintézménye.

A legjobban sikerült tárgyak is attól olyan ütősek, hogy sok szál szövődik össze bennük. Szükség, figyelem, hasznosság, büszkeség, ismeret, tapasztalat, érzés és jóakarát..., oda lehetett még szánni csakúgy ingyen a jó munkához szükséges időt... A mi időnk már „pénz”, az övéké még valami más volt.

Aztán egyszer egy nagy gyapjútakaróra hímezttem valamiket, de nagyon kitartóan. Apám azt mondta, ha ez engem ennyire leköt és szórakoztat, miért nem megyek az Iparművészeti Főiskolára? Én jelentkeztem is gyorsan, de a felvételi papiromat visszadobták, hogy melyik textilszak? Nem is tudtam, hogy mit jelentenek a szakokat jelölő kifejezések. Készületlenül ért a felvételi, rajzolni sem tudtam úgy, ahogyan most. A felvételin kiderült, hogy a rákészültőbb jelentkezőknek már szakmai tapasztalatuk is van, s a témában töltött dolgok évek, vagy netán szakmunkásvizsga birtoklása tényleges pontokat hoz a felvételizőnek, ha nem is sokat. Így határoztam el azt, hogy betanított munkára jelentkezem valami (bármilyen) bőrös műhelybe. Pesten végigjártam az ilyen cégeket. Sötét, bűdös, ragasztószagú helyeken fordultam meg, ahol rengeteg egyforma ronda ridikült készítettek – műbőrből. No, ezt nem akartam.

Ezek előtt – közvetlenül az érettségi után – két esztendőn át dolgoztam a debreceni egyetemen adatrögzítőként. Teljes klasszikus irodalmi műveket kellett begépelnem lyukszalagos gépekbe. Életműveket gépeltem le, amit aztán irodalmárok és nyelvészek analizáltak. Sok egyetemista barátom lett, a nővérem ott tanult magyar–francia tagozaton.

Magam csak fürkésztem a szakokat, hátha jön valami megvilágosodás: mit is kezdjek magammal a felnőtt lét küszöbén. Debrecen egy jól átgyalogolható város volt, ezt sokszor meg is tettem, így figyelhettem föl egy nem műbőr ridikülös, EGÉSZEN MÁS bőrös kirakatra, amelyben, mint később kiderült, kantárok és kötött sallangok voltak. Megtetszett. A mester – Kathy László – hajlandó volt tanulónak felvenni, ha el tudom intézni az iskolával. Ő vállalja a gyakorlati képzést, ha a Burgundia utcai szakmunkás iskola felvesz engem tanulónak. Így lettem a 127. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet tanulója. Másfél éves, érettségi utáni szakmai szíjgyártóképzés volt. Lószerszámokat készítettünk.

– A lószerszám készítés nem egy finom bőrmunka. Vastag bőrökkel dolgozik, sok erőt igényel. Tetszett ez neked?

– Igen! Egyszerre volt számomra egzotikus és fiúsan komoly – mint a fára mászás. Vagánynak éreztem, hogy – szinte teljesen indokolatlanul – illetékességet szerzek egy tőlem távoli dologban. Belevágtam, s ha így döntöttem, hát jól akartam csinálni. Ez úgy nekem való volt. Kéttűs varrás, erős robusztus anyagok, és a mesterem jól letette az alapokat. Nagyon szerettem, amikor munka közben mesélt a régi időkről. Fialat korában is jó mester volt. Jót akart, szépen és gyorsan dolgozott. Szorgalma és becsvágya repítette díszmagyar hámjaival a Vadászati Világkiállításra, ahol Fülöp herceg is rendelt tőle egy négyes fogatra valót. Ez hírnevet hozott műhelyének, amely ennek előtte egy kis eldugott pincében működött. Utólag sajnálom, hogy csalódást okoztam neki azzal, hogy én nem szíjgyártó akartam lenni, egyáltalán, semmilyen iparos nem szerettem volna lenni...

Édesanyám 1976 őszén megbetegedett, így haza kellett jönnöm gondozni, ápolni. Úgy egyeztünk meg az iskolával és a Mesteremmel, hogy postán küld annyi itthon is elvégezhető munkát, amennyi a hiányzó 4 hónapi gyakorlatomat fedezi. Ezzel a jóindulattal végül gond nélkül letehettem a szakmunkásvizsgát 1977 tavaszán. Az Iparművészeti Főiskola esélytelen lett. Apám egyik barátja azt ajánlotta, hogy keressem meg Probstner János kecskeméti keramikust – aki akkorajt dolgozott a ma már nemzetközi Kerámia Műhely létrehozásán – hát-ha tud nekem valamit ajánlani. A Fiatalok Népművészeti Stúdiójához tanácsolt, ami a Népművelési Intézetben működött, s havonta egyszer összetrombitálta a hasonzorú, népi kézművességekkel foglalkozó fiatalokat. Előadásokat, kiállításokat, feladatokat jelentett ez, és persze barátságokat, kapcsolódást. Ki tudtam végre itthonról szakadni, s felcsillant az a vágány, amin el lehet evickélni. Vásárokra jártunk. Könyvtárakba jártam. Megismertem a Néprajzi Múzeum pásztor gyűjtéseit. Tarján Gábor a Néprajzi Múzeum könyvtárában dolgozott akkoriban, és egyik cikket készítette a másik után az asztalra. Mint egy száraz szivacs, szívtam föl mindent, ami bőrrel kezdődött. Először a magyar vonatkozásokat, aztán mindent, eszkimó, indián, középkori kárpitművészet, mikor mi jött szembe! Minden morzsa izgatott és szórakoztatott...

Az Iparművészeti Főiskola könyvtárában beleszerettem a *Díszítőművészet* című folyóirat szecessziós számaiba. Mámorító volt a szecesszió viszonya a népművészethez. Az ők – iparművészek – megmentési mániája nem „néprajzos” volt, hanem újragondoló. Ez közelebb áll hozzám. A Fiatalok Népművészeti Stúdiója összefogta a sehova sem tartozó, kísérletező kézműveseket. Kisiparosok nem voltak köztünk, inkább önfejlesztő, utat kereső kézművesek erős népművészeti kötődéssel. Megtanultuk, hogy az ember szeme folyton legyen nyitva! Kaparjon ki mindent! Csipegettünk és próbáltuk beépíteni, hasznosítani. Kerestük az új helyet a régi tudásoknak... Nekem – és sokunknak – nincsenek közvetlen paraszt őseim, de ez a korabeli világ áttételeken keresztül is megérinti az embert. Sőt, még nagy hígításban is dolgozik, hat, valószínű azért, mert természetes, ami könnyedséget ad, és esszenciális, ami meg komolyságot ad. Ők a szegénység ellenére is teljesebb életet éltek. De ha ezt megértem, többé már nem a motívumot akarom átmenteni, hanem a dolgokhoz való viszonyt, és csak bizakodhatom, hogy ha ez valamennyire is sikerül, majd teremt magának motívumot is, formát is... A beszéd és a zene esetében nem így van, mert azt zsenge korunkban kezdjük használni, valóban anyanyelv funkcióban, s ezt utóbb csak árnyaljuk, gazdagítjuk. Az anyagok és technológiák később kapcsolódnak be az életünkbe, amikor egy mai embert már más hatások tömkelege is ér.

Nem akartam sem iparos lenni, sem művész. A „művészlét” számomra ingoványos talaj volt. Sok volt a köd, az életképtelenségig sodródó túlérzékenység. A Földön akartam állni két lábbal, mert – úgy éreztem – jó hely az. Ha elég ügyesek vagyunk: paradicsomkert. Én használati tárgyakat akartam készíteni. Hamarosan az is kiderült, hogy nem termelni. Ehhez a mintát a paraszti kultúrában találtam meg. Szükségem van valamire – hát kitalálom, hogy lenne jó.

De nem minimál program szerint, csak éppen, szegényesen. Hanem méltósággal és gazdagon. Minél több szál fut össze egy tárgyban, annál erősebb. Sokszor jutott eszembe, hogy mitől van az, hogy sokkolóan lenyűgöző tárgyak kerültek ki a természeti népek kezei közül – csakúgy, dúdolván...

Voltunk egyszer Ópusztaszeren, a skanzenben. Beléptünk egy konyhába, és megdöbbenem: csak nem ezzel a két lábassal működött ez a konyha? Egy család? Ezért kérdés, hogy tényleg szükség van-e ma erre a tárgyrengetegre? És ha nem szükségszerű az a rengeteg tárgy a konyhában, akkor máshol sem.

Komolyan gondolkodom, hogy kellene-e a világnak az én tárgyaim?

– Szerintem, ha bárkinek a villamoson egy Lukovszky-táska lógna a vállán, az embereknek reggel álmosan – azt meglátva, arra rácsodálkozva – felderülhetne a napjuk. Te jó ég! Ez még kérdés benned, Ilona? Ha rád zúdítanám azt a sok vágyat a tárgyaid után, csak amit én hallottam mostanság...

– Vannak ezt igazoló beszámolók is a tulajdonosoktól, hogy külföldön a náluk levő táskáról azonosították be őket, vagy egy vonaton vázlatokat készítettek egy másikról. Valójában nehéz a mai világban megelni a helyüket. Őszintén szólva, nem tudtam ennek a pénzügyi, megélhetésbeli vonzatait „korszerűen” megoldani. Talán a legkedvesebb verzió valami cserekereskedelem volna – amit gyakoroltunk is, amikor vásároztunk. Szívesen adnám az én 30 óra munkámat a te 30 óra munkáért, bármit csinálsz is. Vagy valami hasonló... Szeretek megrendelésre dolgozni, mindig izgulok, hogy elég figyelmes voltam-e ahhoz, hogy megértssem, mire van szüksége a másiknak. Ha nincs megrendelő, csak magamnak kell megfelelnem. Az se könnyű.

– Hogyan kezdődött a nemez és bőr barátsága? Mióta ismered a Nagy Mari-Vidák István házaspárt?

– Nagyon tiszteltem Nagy Marit és Vidák Istvánt azért a közösségépítésért, amit maguk körül tettek. Ez fontos, és a tanítás még fontosabb. Mi már régen ismertük egymást. Magyarlufafán voltunk valami táborban, és egy norvégiai előadásról lemaradtam, mert annyi minden más is történik egy táborban, és akkor jöttek Ők reggel, s megmutatták, hogy a gyapjúval mit is lehet csinálni. Mariék egyszerűen beleszerettek a nemezbe. Akkor még a kosárfonást kutatták, aztán a nemez iránti érdeklődésük ezt háttérbe szorította.

– Annyira szép tőlük, hogy nem ültek rá a tudásukra...

– Aki népművészetten nőtt, annak természetes, hogy átadja a tudását. A megélhetési féltékenységet inkább az iparosság hívja elő kénytelen-kelletlen. Tíz évet tanítottam a Gábor Áronban,² ez négy bőrös csapatot jelentett, s egy-két diák mindegyik évfolyamon akadt, akinek ez fontos lett. Ha kérést, kérdést kapok, magam is közlékeny vagyok, de nem kezdeményező, csapatszervező. Eszembe sem jut, hogy nekem ez dolgom volna. Amikor itthon dolgozom, az ösztönös. Ha tanít az ember, azt tudatosan kell felépíteni. Hosszabb idő volt, míg megértettem: ha meg akarom hagyni nekik a felfedezés élményét,

2 Gábor Áron Művészeti Szakközépiskola, Miskolc.

a mondandómat át kell konvertálnom kérdéssé, hogy a válasz bennük születessen meg. Utóbb rájöttem, hogy minket is így tanítottak. De a célt messzebb kell helyezni, a dolgok megtanításáról a dolgok megszerettetésére. Badarság nem megosztani a technológiákat, mert nem az a tárgy legfontosabb része. A technikát uralni kell – szó se’ róla –, de minden tudás átrendeződik a különböző személyiségekben.

– *Kinek jutott eszébe a nemezt és bőrt házasítani? Ismerünk a szakmán belül sok ilyen tárgyat: nemezelte Nagy Mari, bőrozta Lukovszky Ilona. Hogy kezdődött?*

– Szerintem Mariéknak jutott az eszükbe. Az a tanfolyamuk volt az első – kicsik voltak még a gyerekeim... Akkoriban kezdtem el nézegetni a tárgyakat. Használatkor hol lazul szét vagy kopik jobban a gyapjú. Látszott, hogy hol jönne jól a megerősítése. Ez lett a bőr „foltok” helye. Beleszerettem, mikor barátkoztam ezekkel a dolgokkal... De nem csak én bőroztem nemezeket, foglalkozott vele egy fiatalabb pécsi bőros is, Terényi Gyöngyi, aki most Gyöngy. Mariék hoztak nemezeket, ötleteket, nekem pedig kézenfekvő volt, mit kell tennem. Több ilyen tárgy is készült. Volt egy táboruk vagy talán több is, ahol mindenki csinált ilyen bőrozott nemezeket, és a sok hasonlónak volt olyan ereje, hogy azóta elterjedt a technika.

– *Hogyan született meg az a két tárgyad, amelyek a Herman Ottó Múzeum mai művészeti gyűjteményében találhatóak?*

– Akkoriban nem szívesen sündörögtem a művészeti élet legszélére sem, mert ott „Kislukovszky” voltam, és ettől megpróbáltam távol tartani magam. Egyszer azt mondja Dusza Éva (a Galéria akkori vezetője), hogy ettől a pozíciótól úgy szabadulok meg legkönnyebben, ha mutatom magam, nem pedig, ha rejtegetem. Így írhatom át leghamarabb a nevem. Beláttam, hogy igaza van, és eldöntöttem, hogy majd másként csinálom, de ez végül csak 10 év múlva lett így, mert közben pár évig nem is voltam Miskolcon. Olyan nagyon nem akartam én akkor sem mutatni magam, de ha már megszületett ez a belátás, akkor azt akartam mutatni, ami én vagyok. Az egy jó időszak volt... Az a „két bőr”, a kötény és egy nemez imaszőnyeg került 1990-ben a Téli Tárlatra. Nem szoktam részt venni a Téli Tárlatokon. Először a kötényt készítettem el, és a nemezt, majd meglett a két bőr is. Piperés dolgoknak szerettem volna egy felszentelt tárolót. Egyik oldalát a liliummal a tisztaságnak szántam, a másikat a pávatollra vágyakozón tekintő békával a szépítkezés akkurátusabb eszközeinek (tégely, kölnis üveg, festékek). Az irattárcánál okmányainknak készítettem egy kiemelt védelmet nyújtó sárkányos garanciát. Igyekeztem felszerelni nemcsak sárkányos, hanem férfias alkatrészekkel is, hogy potens lényre bízhattam az értékeimet. Bár nem jeles harci szerszám, de ádámcsutkája is van... Később, mikor megrendelésre készítettem el, a Kissárkány keze rácsap egy papírlapra, amin a tulajdonos monogramja van. Ezt mohó kölyök macskáimtól láttam: egy falat a fogak között, a következőt meg lefoglalja mancsával félelmetes morgások közepette...

Képzeld, ez a kötény azért lett anno, mert kinyitottam a Bibliát, ahol az volt írva, hogy

„Mellette valék, mint kézmíves
és gyönyörűsége valék minden nap,
játszva ő előtte minden időben,
játszva az ő földének kerekességén
és gyönyörűségemet lelve
az embereknek fiaiban.”

(Péld. 8,30–31)

Magamra ismertem, s hamar összeállt a kötény szerkezete. Alul a szerszámokkal, mint a megvalósulás eszközeivel, s egy táplálkozó madárral, föntebb egy iránytűre való utalás – el és megtévedés ellen, aztán jobbról egy ördög ujjá, balról egy angyalé s egy befelé és egy kifelé tekeredő kígyó között felszökkenő virág, rajta már éneklő madár, s fent a szöveg, amiben az okozott kicsit gondot, hogy „mellette”, én magam nem voltam gyakorló hívő. Aztán Isten szeme is összeállt, a Naprendszerként megjelenítve. Ahogy ezek görögnek az emberben, azt nem annyira csinálja, mint inkább történik vele. Kinyílik. Így nyílt ki az imaszőnyeg is, ami az első egyedül gyúrt nemezszőnyegem volt. Jó vastag lett, a kisfiam sokszor aludt rajta a kertben. Egyszer valaki beugrott, s hálósákoszul föltekerte, elvitte. Nemrég a férjemnek újból készítettem egy másik variációt.

Olvastam Hamvas Bélánál valahol egy meghatározást: „Embernek lenni kozmikus rang.” Ez dolgozott bennem, s a lélek helyét kerestem. Végül egyszerűen adódott a megfogalmazódás, kozmoszban a Naprendszer, Naprendszerben a Föld, Földön az ember, emberben a lélek, halál után lélek a kozmoszban, s a körforgás kikerekedett...

– *Mesélj A KÖNYV-ről! Amit sokan úgy nevezünk „A LUKOVSZKY”.*³

– A könyv úgy kezdődött, hogy volt egy kiadvány. Nagy alakú, lapokra szedhető, több szakmában is elkészült. Az enyém a bőrözésről szólt. A tematikus rajzok a művelődési házak számára készültek, nem voltak közforgalomban. A kiemelt szakmákat népszerűsítő, rajzolt szakmai összefoglalók voltak. Mikor fölmerült a lehetősége annak, hogy ezek az anyagok könyvalakban is megjelenjenek, én megrettentem, mert nagyon nem szerettem a rajzaimat. Valami nyomtatással összefüggő kötöttség miatt olyan vonalvastagságot tettek kötelezővé számomra, ami nem tette lehetővé, hogy a rajzaimat kedvem és igényem szerint kidolgozhassam. A rajzolás egy koncentrált figyelem. Sokat dolgoztam a rajzokon, de kontúros, merev tusrajzokat követeltek. Gondolom a sokszorosítás miatt. Úgy nem lehetett finom illusztrációkat készíteni. Nem szerettem azokat az ábrákat, de velük és általuk megmutathattam a mesterségem egy részét. Mikor előhozakodtam azzal, hogy inkább újrarajzolnám, közölték, hogy erre nincs pénzük, de hajlandók 20 új lapot kifizetni, ha ki akarom egészíteni még valamivel. Megszületett bennem a gyors döntés: újrarajzolom, kiegészítem

3 Lukovszky Ilona: Börmívesség. Budapest, 1986, Múzsák Közművelődési Kiadó. (Kaptár sorozat)

történeti áttekintéssel, bemutatom a bőrös mesterségeket, kell még egy kis anyagismeret, a díszítő technikákhoz domborítás, batikolás, mintagyűjtés, az alkalmazásokhoz új tárgyak. Folyton sürgettek, hogy meddig kotlok még azon a húsz kiegészítő lapon, de nem mertem fölfedni a titkomat, hogy bizony én újból kezdtem az egészet – másként. Épp a feléig jutottam, mikor megszorogattak, hogy most aztán azonnal küldjem. Postáztam hát a sorozat szerkesztőnek a kész lapokat.

Aggódtam. Vártam. Majd kaptam egy táviratot, hogy nagyon jó lesz. Jöhet. Kivárják, míg elkészül az egész. 1982 februárjában leadtam a teljes kéziratot. Végül négy év múlva 1986-ban adták ki. A Múzsák Kiadó Kaptár sorozatában több ügyes könyv jelent meg ekkor. Fazekas, szövő, varró, indián... Ezek mind nagyon jól használható praktikus készségeket adtak át. Magam is szívesen használtam a sorozat darabjait kiegészítésként az iskolában.

– Mutattam a tarsolyomat Ilonának, amelyre paziriki mintát domborítottam. Szabadkoztam kicsit, hogy nem magyaros, de a kedvesemnek úgy megtetszett...

– Ez a tudás ugyanolyan távol van tőlünk, mint a mi népünk régi tudása. Már a sajátunkat se természetes módon örököljük, hanem gyakran könyvekből tanuljuk újra. Nem tudom kivonni magam az afrikai, indián vagy egyéb kultúrák gyönyörűségei alól! Hatnak rám, ahogy a szibériai csizmák vagy eszkimó bőrruhák... Tanulok tőlük. Természetesen úgy gondolom, hogy a mi kulturális hagyományaink közelebb vannak, ezért természetesebben is nyúlunk hozzájuk, jobban érezzük, jobban rááll a kezünk is. De tapintatosan és tisztelettel magunkhoz ölelhetjük mások hagyományait is. Azért jobb, ha a mintát nem matricaként kaparjuk le egy másik kultúráról, s ragasztjuk át a mi bőröndünkre. Más, ha használjuk, és más, ha tanulunk tőle valamit.

– Csak az a tudás virul, amelyik az életünkben meggyökeresedik...

– Azt hiszem, nagyon meghatározta az életemet a szépen élés vágya. Mindig ezt értékeltem valahogy a legjobban. Nem dúlt bennem semmilyen szakmai becsvágy, amivel olyan nagyon meg akartam volna mutatni bármit is bárkinek. Szeretem az élet minden részletét, nincs terhemre egyik munka sem, ami a létfenntartás tüneményéhez tartozik. Egyedül a pénzkereséshez nem sikerült felzárkóznom, nagyon utálok, hogy egyáltalán gondolkodnom kell felőle. Fene tudja, lehet, hogy ez a következő életfeladat, amit föl kell vállaltanom. A tanfolyam, tanítás – ha van rá szükség – annyiból rokonszenvesebb feladat, hogy nem kell korunk tárgyözönét szaporítanom... s közben az önellátás romantikus idilljéhez közelebb segítek valakit. Te már csak tudod, milyen jó saját cipőben járni-kelni! De az sem kizárható, hogy most, hogy nagyok lettek a kései gyerekeim, még egyszer fölszabadítom gátlástalanul a tárgykészítő ösztöneimet... Szeretek belefeledkezve csinálni mindent... ha ehhez a körülményeket meg tudom teremteni, akkor menni fog. Nagyon le tudok ragadni egy-egy problémánál...

Hoppá! Valamiről megfeledkeztem: két dologról nem mondtam le eddig: ha érdekes szerszámot vagy ha valamirevaló anyagot találtam... Úgy hogy addig

ügyködnöm kell mindenképp, míg a begyűjtött anyagaimat szépen fel nem használom... – ezt nem hagyhatom másra.

– *Nem hiányzik a tanítás?*

– Azért ez nem ilyen ábrándosan egyértelmű... Volt, hogy bömböltem a tanáriban, hogy miért jönnek ide, ha nem érdekli őket? Én mesterséget jöttem ide tanítani, de adni csak annak tudok, aki nyújtja a kezét, hogy elvegye! Tapintható volt, hogy anya, barát, testvér kell a gyerekek nagy részének, nem bőrművesség. Kirándulni kéne vinni őket, meg hogy beszéljünk...! Tehát nem biztos, hogy ez a fajta tanítás hiányzik, de valami közeg bizonyosan. Itt a nagy napsütötte terasz a szőlőlugas alatt, ahol elférne egy ügyködő csapat. Mindig bátortalan lettem, amikor belegondoltam, hogy szétszedik a műhelyemet, a lakásomat, és olyanok sziszsegnének itt, akiket a szülő befizet, de a gyerek nem biztos, hogy akar bőrozni... Hogy mi volt a legjobb a tanításban, még meg sem értettem talán. Ha működött, nagyon élveztem. Ha sikerült kitalálnom, hogy vigyek be egy-egy találatot. Szellemi alultápláltság ellen tele pakoltam a falakat képekkel, szövegekkel, aztán módszeresebben építkeztem, s azt vettem észre, hogy a takarítónő, a karbantartó dicséri a termünket: ez a legszebb az iskolában!

Elhittem, hisz ők végigjárogatták mindet. Sokat tanultam. Valószínű a terhelés volt a legjobb, az intenzitása, hogy hiába készülsz, a másik személyen mindig gellert kap a terved, és be kell tudnod fogadni őt, mert ő a fontosabb, nem a terved. Jó volt a kötöttség, az ebből adódó ritmus. Talán keveredik itt bennem a tanítás és a csapatban dolgozás élménye, hiánya. Lehet az egy manufaktúra, egy team, egy közeg, amellyel párbeszédben vagy. S ide kívánczik egy idézet: „Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat...”⁴

Úgy érzem, érett, kíváncsi felnőttek társaságában szívesebben munkálkodom... Távol áll tőlem, hogy bárkit bármiről győzködjek, rávegyek, befolyásoljak. A csapatban levés nálam biztos felgyorsítaná az érlelési szakaszokat, és megkönnyítené a döntési pontokat. Valójában arról van szó, hogy egy akármilyen icipici cég alapításához is gyáva vagyok. A lehetőségeim a személyem kontúrjainál érnek véget... úgy hogy ezt még ki kell találjam. A régi bőrös könyv bizonyított, hogy működik, de volna mivel bővíteni, s bár jó, nem szép. Ha az alkalmazás példái sokrétűbbek lennének, és fotózott anyag volna, lehetne szépitni rajta, gazdagítani... Ehhez készíthetnék egy csomó tárgyat, anyagpróbát, s közben a megkopott rutinom is visszaszerezném. Aztán jöhet a hörcsög módra begyűjtött nyersanyagok feldolgozása... Legtöbb a textil, de van minden, gyapjú, csont, bőr..., meg kell tanuljam hozzá, hogy fegyelmezettebben rugdaljam le magamról a háztartást, s ez legyen az első..., nem az Éldegelés...

4 József Attila: *Nem én kiáltok*, 1924.